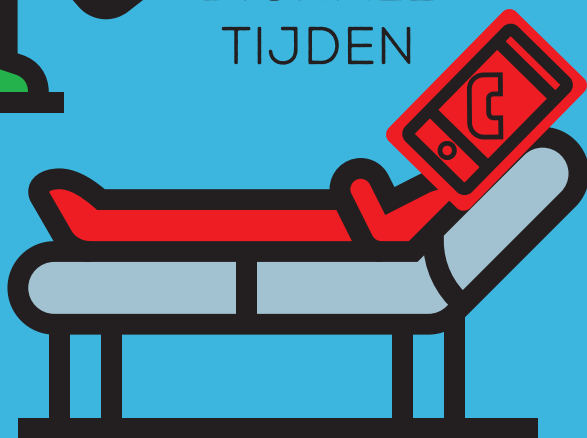

DE ZIN VAN **HET LEVEN**

PRAKTISCHE
FILOSOFIE
IN
DIGITALE
TIJDEN

PASCAL CHABOT

**A
U
P**

De zin van het leven

Praktische filosofie in digitale tijden

Pascal Chabot

Vertaald door Daan Bronkhorst

Amsterdam University Press

Inkijkexemplaar

Oorspronkelijke uitgave: Pascal Chabot, *Un sens à la vie*, Presses Universitaires de France/Humensis, 2024 (ISBN 978-2-13-083825-8)

In overleg met de auteur is de tekst van *Un sens à la vie* voor deze vertaling op punten aangepast, om de tekst toegankelijker te maken voor de Nederlandstalige lezer. Alle noten zijn van de vertaler.

Vertaling: Daan Bronkhorst

Ontwerp omslag: Suzan Beijer

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 4857 520 6

e-ISBN 978 90 4857 521 3 (toegankelijke ePub)

NUR 734

© *Un sens à la vie* © Presses Universitaires de France/Humensis, 2024

Nederlandse vertaling: © Amsterdam University Press B.V., 2026

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Proloog	9
I. Waarom is er nu zoveel vraag naar zingeving?	14
Een zoektocht naar beschaving	14
De grote dissonantie	17
Waar toe dit alles?	20
Een nihilist de weg vragen	24
Welkom in de vragende samenleving	29
II. Hoe vind je de weg?	31
Polysemie	31
Verloren betekenis, eenrichtingsbetekenis of open betekenis	35
Criteria van wat 'zinnig' is	41
Het circuleren van de betekenis	42
Energie	47
Het gebaar maken	50
De schipbreuk van het onbewuste en de opkomst van het bovenbewuste	56
De uitlaatklep van het 'daar'	62
Digitoses	66
Een concreet en subtiel filosofisch programma	69
III. Hoe vind je opnieuw het centrum?	72
Een verlangen naar samenhang	72
De incoherentie van al wat is	75
Waarnemen wat essentieel is	78
Camus: liefhebben ondanks de gespletenheid	81
De taal als katapult	84
De wetenschap van de betekenissen	88

	Het spel van leven en theorie	90
	De digitose van de gespletenheid: burn-out	92
	Flexibiliteit	100
	De eerste essentie: passie-rede	105
	Het centrum van het labyrint	109
IV.	Hoe nu verder?	112
	Tolstojs frustratie	112
	Natasja's doodlopende weg	116
	Wat is de volgende stap?	118
	Allianties en trajecten	121
	Slechte leermeesters	128
	Weten waar je moet afslaan	131
	De digitose van de toekomst: eco-angst	137
	De tweede essentie: kwaliteit en het werken aan een betere wereld	142
V.	Hoe vertel je het verhaal van je ontmoeting met het noodlot?	151
	Machinoïde digitose	151
	Onze omgang met het lot	155
	Rouwen om de Grote Verhalen	157
	De dialoog met je leven	160
	Het bestaan is geen tekst die al geschreven is	163
	Ter nagedachtenis aan Viktor E. Frankl	169
	De kunst van het vertellen van je verhaal	173
	Van gemeenschappelijk naar communautair: de digitoses van de polarisatie	176
	De derde essentie: het individueel-universele	183
VI.	Wat houdt metamorfose in?	189
	De digitose van de rivaliteit: de narcistische wond van chatbots	189

Het einde van het schrift en het taalkapitalisme	195
Hoe kun je voorkomen dat je je leven mist?	200
Metamorfe barok	202
Anabasis	204
Mystiek inzicht	210
VII. Een opening	212
Terugblik	212
In de spiegel van de dood	213
Om lief te hebben en te bewonderen	221
Kernbegrippen	223
Dankwoord	227
Bibliografie	228

Proloog

De vraag wat zinvol is en betekenis heeft, waart nu overal rond. De kwestie heeft een comeback gemaakt na zich een eeuw lang op de achtergrond te hebben gehouden.

Voorbeelden van deze rentree te over. Zo zagen we het lang als het grootste probleem van werk dat het vaak een uitputtingsslag is. Het probleem van werk dat nu op de voorgrond treedt is dat van de zingeving. Conflicten die zich altijd hebben voorgedaan als er tegenstrijdige waarden op het spel staan, gelden nu als symptomen van een zingevingscrisis. De cognitieve dissonantie die mensen ervaren als ze graag consumeren maar tegelijkertijd bezorgd zijn om de gevolgen van hun consumptie, telt nu als een probleem van zingeving. In positieve zin zeggen we nu dat een succesvol leven een leven was dat *zin had*. De zin is dan de heilige graal die kan concurreren met de aloude maatstaven van rijkdom en geluk. Wat zin en betekenis heeft, dat is waarvoor we 's ochtends ons bed uit komen.

Zoals dat zo vaak gaat, is ook dit nieuwe concept gekaapt. We zien een *meaningwashing* waarin het concept als lokaas wordt gebruikt: het is zinnig dit of dat product te kopen, het is zinniger om op deze manier te reizen dan op een andere. Bedrijven beseffen dat ze, willen ze talenten kunnen aantrekken of hun bedrijfsvoering up-to-date houden, de zinvraag niet kunnen negeren. Vandaar het aanbod aan seminars en trainingen over hoe het brede en vage concept van de 'zin' in de dagelijkse context van productie en werk kan worden ingepast. Maar wat betekent het woord precies? Gaat het over opoffering? Is het een soort paard van Troje dat in zijn volgestouwde buik het begin van een opstand verbergt?

Ook op andere plaatsen zien we het woord en de bijbehorende ontdekkingsreis terugkomen. In de kunstmusea van vandaag is de 'schoonheid' niet meer het sleutelwoord, zeker niet Schoonheid met een hoofdletter. In plaats daarvan is de focus komen te liggen op een artistieke benadering die ons kan helpen de wereld anders te zien: *art making sense*, zoals het in het Engels heet. Kunst heeft zin als de ontmoeting tussen toeschouwer en werk slaagt, als het tot een bepaalde vibratie leidt. Het begrip 'zin' heeft de kracht van een toverdrank.

Maar niet alleen ons werk of de kunst moet zin hebben om de moeite waard te zijn. Het leven zelf moet aan die voorwaarde voldoen. Want de grote zoektocht, de zoektocht die alle andere omvat, duiden we simpelweg aan als: *de zin van het leven*. Ik leid uit het Franse woord *sens* drie betekenissen af, zoals ik uitgebreid zal toelichten. De vraag naar de 'zin' is een vraag naar ten eerste de gewaarwording, ten tweede de betekenis en ten derde de richting van het leven.

De zoektocht naar de zin overvalt ons met telkens terugkerende vragen. Hoe is mijn leven? Welke betekenis geef ik eraan? Durf ik daar echt over na te denken? Dergelijke vragen ontlopen we nogal eens uit schaamte of gebrek aan moed. Nadenken over je lot is beangstigend, roept huiver op voor de confrontatie met het absurde en ongrijpbare. We prijzen ons gelukkig dat er zoveel vermaak is om ons af te leiden. Maar vaak beseffen we ook dat we het zoeken naar zin onmogelijk opzij kunnen schuiven. Dat zoeken is hoogmoedig en leidt niet zelden tot bittere uitkomsten, maar mooi is het ook. Het streven naar zin is een noodzaak. We zullen en moeten doordringen tot de kern van de zaak. We willen althans een glimp kunnen opvangen van de kwintessens van het bestaan.

Vragen met een metafysische tint dienen zich geregeld aan in pijnlijke omstandigheden. Zoals wanneer je je verraden voelt; wanneer je een leegte ervaart die je blik vertroebelt en je niet uit je woorden kunt komen; wanneer je niet zeker weet of je de juiste keuzes maakt; wanneer je oprecht hebt gezocht in alle hoeken en gaten van het systeem, en je terugdeinst voor de conclusie dat het echt allemaal geen zin heeft. Het zijn dit soort vragen die rondspoken in een rommelig gesprek 's avonds laat. Die een schaduw werpen over onze beloften en voornemens, onze spijt en onze dromen voor de toekomst. Het zijn vragen die boven een uitvaart hangen: is dit waar het allemaal voor is geweest, om zo te eindigen tussen zes planken of in rook op te gaan?

Maar de vraag naar de zin van het leven is ook een uitdaging. Hij wekt het verlangen om méér te leven, méér te doen. Soms imponeert en stimuleert het voorbeeld van mensen die bijzonder toegewijd, gepassioneerd of gewoon eerlijk zijn. Hoe bewonderenswaardig is het dat ze hun leven een betekenis konden geven, dat ze ijdelheid en gemak hebben getart. Je leest het succes daarvan af van hun gezichten. Het is geen conventioneel succes, geen bluf, maar eerder een riskant experiment dat (door pure wilskracht en vasthoudendheid, en natuurlijk door geluk) een leven waar niet om was gevraagd (want niemand vraagt erom geboren te worden) heeft getransformeerd tot een leven dat de moeite waard is.

De categorie van de 'zin' geeft woorden aan die transformatie. Het gaat er niet zomaar om te leven, om je te schikken naar wat de biologie dicteert, maar om te leven op een zinvolle manier. De interesse voor die metamorfose is er een van alle tijden. Mensen die nadenken hebben altijd willen begrijpen wat betekenis is, wat het zout van het bestaan is. Het is misschien wel de grootste en mooiste vraag die er is.

En de meest riskante, want de zoektocht naar de zin heeft vaak geleid tot het creëren van afgoden, het vieren van een majestueuze Zin in naam waarvan we vergeten te leven en waarvoor we buigen of waarvoor we anderen laten knielen.

De denkers van weleer zullen ons maar tot op zekere hoogte behulpzaam kunnen zijn bij het onderzoek waar dit boek over gaat. De tijden zijn veranderd. Klassieke theorieën zijn verbrijzeld door de cyberwereld en door de inzichten die we door het bestaan van kunstmatige intelligentie hebben verworven. De klassieke cultuur ontwikkelde zich in een tijdperk toen de mensheid bestond uit minder dan een miljard mensen, die weinig reisden en die leefden in een sociaal conformisme dat van generatie op generatie werd doorgegeven. Die wereld is grotendeels verdwenen, zozeer zelfs dat we haar ons vandaag nog maar moeilijk kunnen inbeelden. Veel van onze vragen van nu zouden in vroeger tijden onbeantwoord zijn gebleven. De Aarde van de Ouden is niet langer de onze, met onze nieuwe steden die in enkele maanden tijd verrijzen, met de dreiging van de megabranden van de klimaatverandering, met wetenschappers die exoplaneten ontdekken die vele lichtjaren van ons weg staan.

De mensheid wordt nu voor de vierde keer gekwetst in zijn narcisme. Eerst gebeurde dat rond 1540 door Copernicus, die leerde dat de aarde niet in het centrum van de wereld staat. Toen rond 1840 door Charles Darwin, die aantoonde dat we van de apen afstammen (of er in elk geval verwanten van zijn). Daarna rond 1900 door Freud, die blootlegde dat we, vanwege het onderbewuste, niet de volledige controle over ons brein hebben. Nu zijn het de algoritmen die ons een nieuwe klap toebrengen: dat de mens niet het monopolie heeft op intelligentie. Ook computers kunnen ideeën uitdrukken en uitwisselen. In het begin waren computers

nog gewoon informatiemachines, nu kennen we ze als de schermen waarop zich ontelbare bewerkingen voltrekken. Met een enorme sprong is de mens beroofd van wat hij dacht dat onvervreemdbaar was. Wat blijft er voor mensen over? Kunnen ze eigenlijk wel begrijpen waarom ze leven?

De oude oriëntaties zijn hun houdbaarheidsdatum voorbij. Vandaag de dag is het de desoriëntatie die de vraag naar de 'zin' zo alomtegenwoordig en urgent maakt. Het antwoord kan dus niet simpelweg bestaan uit het recyclen van een soort eeuwig denken dat voor elke context zou kunnen worden ingevuld. We moeten de vraag naar de essentie opnieuw uitvinden, in het licht van wat nu onze zorgen zijn. We hebben nieuwe woorden nodig om nieuwe werkelijkheden te benoemen.

In eerdere boeken gebruikte ik de term *aggiornamento*, een term die zo'n 75 jaar geleden is geïntroduceerd door een paus. Het woord betekent 'bij de dag brengen', oftewel een actualisering, een update. Ik beschreef hoe klassieke kwesties zijn getransformeerd door de actualiteit. Dat geldt voor het concept van vooruitgang in het tijdperk van technokapitalisme, voor het concept van werk in het tijdperk van burn-out, voor het concept van kwaliteit in een tijd waarin we meer spullen dan ooit produceren, en voor het concept van de tijd zoals die op onze schermen verschijnt en die over de hele wereld een soort van aftellen is geworden.

Hoe kunnen we van zingeving een therapie voor de beschaving maken? Welke betekenis kunnen we aan ons leven geven in het zicht van het duizelingwekkende aantal mogelijkheden? Waaraan blijven we hoop ontleen te midden van oorlogen en al het andere dat zo absurd is?

III. Hoe vind je opnieuw het centrum?

Een verlangen naar samenhang

Wat zoeken we als we naar de 'zin' zoeken? We willen aan de greep van de digitoses ontkomen. We willen meer helderheid in de complexe circuits van betekenissen waar onze geest doorheen raast. We willen weten waar we heen moeten. Zoeken naar 'zin' is bepalen wat voor ons essentieel is. Maar zodra we ons realiseren dat onze tijd de 'zin' heeft versplinterd in een ontelbaar aantal brokstukken, moeten we ook erkennen dat de versplintering en versnippering op zichzelf niet het probleem zijn. Ze zijn het gevolg van een pluraliteit en vrijheid die we hoog achten, de afspiegeling van de diversiteit aan levenslopen, bestaanswijzen en culturen die niet onder één term met een hoofdletter kunnen worden samengebracht. Simpel gezegd: 'de Zin van het leven' is flauwekul.

Het probleem is dat lidwoord, het enkele 'de' dat ons doet geloven dat één betekenis beter is dan de andere, terwijl er nooit maar één betekenis in het leven is. In feite zijn er duizenden betekenissen, verschillend voor elk individu en bovendien meervoudig of variabel binnen ieder individu. Alleen obsessieve mensen worden bewoond door één enkele 'zin' die ze als een heilige graal beschouwen, zoals mensen die maar één doel hebben: de Kilimanjaro beklimmen of Taylor Swift de hand schudden. Voor anderen zijn de fonkeling van het bestaan, de verwevenheid van motivaties en de meerstemmigheid van interpretaties van dien aard dat we eerder moeten spreken van een constellatie van zingeving:

een archipel die bestaat uit wezens, ervaringen, verlangens en ideeën die er allemaal toe doen.

In dit opzicht is zingeving net als geluk: het is onmogelijk om precies te zeggen wat het zou moeten zijn, omdat iedereen zijn eigen voor- en afkeuren zal hebben. Dat stelde Kant vast in een passage van de *Fundering voor de metafysica van de zeden* (1785), waar hij concludeert dat we geen universele empirische inhoud kunnen geven aan het idee van geluk omdat de onvoorspelbaarheid van het bestaan een veronderstelde weldaad altijd in een vergiftigd geschenk kan veranderen. Geluk zou zijn: rijkdom. Maar hoeveel fortuinen hebben niet ongeluk gebracht in uiteengerukte families? Geluk zou zijn: alles weten. Maar zou niet juist zo'n alwetendheid degenen tot wanhoop brengen die overstelpt worden door verschrikkelijke kennis? Dit soort overwegingen bracht Kant – de grote notaris van het denken die het kadaster van het bekende en het onbekende vastlegde door toekenning van eigenschappen, rechten en plichten – tot de conclusie dat geluk geen universele inhoud heeft. In zijn vaktaal heet dat: geluk is geen ideaal van de rede maar een ideaal van de verbeelding. Iedereen verbeeldt geluk op zijn eigen manier en verwezenlijkt het op een andere manier. Er is niet één recept. Je moet weten hoe je het onverwachte kunt opvangen, het onzekere binnen de perken houden. Wat voor geluk geldt, is ook waar voor zingeving. Het is onmogelijk om a priori te zeggen wat het zou moeten zijn. Wat mij beweegt heeft misschien geen waarde voor jou, en omgekeerd. Vrijheid en creativiteit staan een eenduidig discours in de weg.

Er zijn zoveel soorten 'zin' van het leven! Betekent dat dat we de 'zin' net zo goed niet kunnen zoeken? Gezien de veelheid aan gewaarwordingen, betekenissen en oriëntaties, zou de filosofie van de 'zin' een onmogelijke opgave zijn.

Zo'n standpunt heeft wel wat. Nihilisten hangen het aan. Voor hen geldt dat het onmogelijk is om verder te gaan dan een soort psychosociologie van bestaanswijzen. De *Comédie humaine*¹ van de romanschrijvers zou geloofwaardiger zijn dan de *Ethica*² van de filosofen.

Maar alle moeilijkheden in acht genomen, is het wel degelijk mogelijk verder te komen. Zeker, levens zijn divers, niet te herleiden tot één model. Maar er zijn gemeenschappelijke structuren. Alle zoektochten naar betekenis zijn verschillend, maar er zijn dwarsverbanden. Ze delen een DNA, een vaag maar identificeerbaar familietrekje.

Het eerste ding waar iedereen naar zoekt, is de samenhang tussen wat we voelen en wat we begrijpen. Of in mijn schema: tussen de eerste pool (waarneming, gewaarwording) en de tweede pool (betekenis) van de driehoek van 'zin'. Het individu dat vaak met zichzelf in strijd is, het ene waarneemt en het andere interpreteert, die hoopt op dit en toch kiest voor dat, het individu dat we allemaal in meer of mindere mate zijn, is juist op zoek naar zingeving om zich een beetje beter op zichzelf en op de wereld afgestemd te voelen. Mensen zijn moe van de cognitieve en emotionele dissonanten die hen verstrikken en verscheuren in onoplosbare loyaliteitsconflicten. Hoeveel digitoses zijn feitelijk niet het resultaat van incoherentie? Dissonanties zijn overal aanwezig in het hedendaagse leven. Ze treffen bijvoorbeeld de automobilist die ergens op het platteland benzine bijvult en nadenkt over onze zieke beschaving en haar energetische roofoverval. Wat voor zin heeft het

1 Onder de titel *La Comédie humaine* bracht Honoré de Balzac negentig romans, novellen en essays samen die hij schreef tussen 1829 en 1850.

2 *Ethica* wordt gezien als het hoofdwerk van Spinoza, postuum gepubliceerd in 1678. Het boek behandelt tal van onderwerpen volgens een logische methodiek op basis van een klein aantal stellingen en axioma's.

nog om dit destructieve goedje te gebruiken? 'We kunnen moeilijk zonder,' concludeert hij terwijl hij de dop van de tank vastdraait. En wat zou de zin zijn van je niet meer te verplaatsen? Met dit soort vragen doet de onsamenvangendheid zijn verlamdende werk – ze doet snakken naar coherentie als een remedie.

Mensen zijn knutselaars van de samenhang. Dat zie je in hoe ze datgene wat ze voelen en wat ze begrijpen, aan elkaar weven. Het is 's levens grote opgave om die twee zo verschillende polen op bevredigende wijze bij elkaar te brengen. Mensen sleutelen onophoudelijk aan de samenhang tussen waarnemingen en betekenissen, maar niets is zo moeilijk te bereiken als juist deze afstemming. Incoherentie is geen bijkomstigheid en ook niet simpelweg het gevolg van handelen. Ze ligt aan de basis van het probleem: het leven zelf is niet coherent. Leven en sterven, wat een dwaasheid!

De incoherentie van al wat is

Een prettige positie om hierover na te denken is liggend in het gras kijkend naar de hemel. De zon blijft staan en de wolken drijven voorbij. Het geeft je een sensatie van onmetelijkheid. Bij de schoonheid van de hemel verstomt de taal en duizelt de geest. 's Nachts, wanneer de sterren verschijnen, openen zich nog verder weg gelegen sferen die een vreemde sereniteit uitstralen. Alweer ervaar je, met je hoofd op de aarde en je blik gericht op ontelbare brandpunten, hoe vreemd het bestaan is. Je kunt lang in deze gewaarwording verwijlen, je laten overspoelen door het sublieme mysterie van de wereld zonder oordeel of reflectie. Soms leidt dit kijken tot contemplatie. Wie zich openstelt voor de Grote Openheid, beleeft pure ontvankelijkheid of

v. Hoe vertel je het verhaal van je ontmoeting met het noodlot?

Machinoïde digitose

Er zijn mensen die het mens-zijn de rug hebben toegekeerd. Die praten als hun machines en klinken uiteindelijk net zo als zij. Ze brengen hun dagen door met geesteloze activiteiten waarin processen, middelen, to-do-lijsten en urenstaten aan elkaar verknoopt zijn. De grenzen van hun software zijn de grenzen van hun wereld geworden. De koppeling met de technologie doet zich in zoveel beroepen op elk niveau van de hiërarchie bij deze individuen voor dat mensen beginnen te praten en te handelen als machines, en gevoelens en vrijheid vergeten.

Een vriend van me, Gabriel Lanyi¹, bedacht de term ‘machinoïde’ om die mensen te beschrijven. Het is een uitstekende term. Als ‘humanoïden’ machines zijn die denken als mensen, dan zijn machinoïden mensen die denken als machines. Vaak onbewust zijn ze radertjes geworden in een mechaniek waarin normen, grenzen en standaarden geïntegreerd zijn. Wat hun lot is in dit systeem, is een vraag die hen weinig interesseert. Want het antwoord is er al: het systeem draaiende houden. Dat is de triomf van de eenrichtingsbetekenis.

De gewoonte om bewust naar een situatie te kijken en jezelf af te vragen: ‘Wat ervaar ik?’, hoef je bij hen niet te verwachten. Dat is omdat hun bewustzijn als het ware wordt aangestuurd door het bovenbewuste. In plaats van een rijke

¹ Gabriel Lanyi (Verenigd Koninkrijk, 1951) is auteur van boeken over taal en techniek.

dialogoog te voeren met hun leven, de klassieke manier om erachter te komen wie ze zijn, en zelf te kiezen voor een toekomst die ze wensen, zijn het bij hen de bevelen van het bovenbewuste die dicteren wat ze moeten doen. Dat kunnen professionele opdrachten zijn, maar ook de normen die uitgedragen worden door reclame, door netwerken of door iets soortgelijks. Machinoïden bevinden zich in een staat van 'geestelijke onmondigheid', zoals Kant het noemde in *Wat is verlichting?* (1784). De filosoof uit Königsberg noemde luiheid of lafheid als de reden waarom mensen zich daaraan niet durven te onttrekken. Hij beschrijft hun situatie zo:

Heb ik een boek dat voor mij verstand heeft, een zielzorger die voor mij een geweten heeft, een arts die voor mij het dieet beoordeelt enzovoort, dan hoef ik mij daar zelf niet om te bekommeren. Ik hoef niet te denken, als ik maar betalen kan; anderen zullen de vervelende taak wel van mij overnemen.

Deze lucide constatering leert ons dat het in bezit nemen van de vrije wil door derden niets nieuws is. Je zou zelfs kunnen zeggen dat de vrije wil iets uit het verleden is, aangezien Kant het promootte als een middel om de mensheid uit haar kinderlijke staat te halen. Maar wel nieuw is dat het orgaan dat het bewustzijn aanstuurt, is veranderd. Het is niet langer het 'boek' waarnaar Kant verwijst, het Heilige Boek, en ook niet de directeur of dokter die in de plaats is gekomen van mijn geweten. In geavanceerde democratieën komen de bevelen niet langer van religie of wetenschap, maar uit het digitale bovenbewuste dat verlangens en gedrag aanstuurt.

Deze nieuwe conditionering is zichtbaar in bepaalde machinoïden, die zich gedwongen lijken te voelen om zich elke zweem van vrije wil te onzeggen. Om een cybernetische uitdrukking te gebruiken: de *command and control*

van het bewustzijn is een probleem geworden. De reden is dat het bovenbewuste rijk is aan adviezen en suggesties met betrekking tot de kunst van hoe het leven te leiden. Je kunt online vragen wat je vandaag moet doen, welke berichten je moet schrijven of hoeveel kilometer je moet lopen. Je kunt gecoacht worden door ChatGPT. Met de *reminders*, een term die alomtegenwoordig is in de digitale beschaving, dringt het bovenbewuste het leven van mensen binnen om hen te adviseren over wat ze moeten doen of wat ze moeten eten. Mensen worden bij de hand genomen en moeilijke keuzes worden gedelegeerd aan een derde partij.

‘Het is zo gemakkelijk om onmondig te zijn!’ riep de oude Kant uit. En dat is precies wat er gebeurt als mensen toegeven dat ze zich hebben laten leiden door de aanbevelingen op hun netwerk. Dit is een groot verlies van autonomie en een stap terug van de idealen van de Verlichting, die poneerde dat iedereen moest durven denken. ‘Sapere aude’ (‘Durf te weten’) was het oude motto, maar het lijkt erop dat het wordt vervangen door ‘Wij weten het voor jou’, het ultieme stadium van het postmoderne uitbesteden. Zelfs intieme kennis, het soort kennis dat ontwikkeld zou moeten worden in dialoog met iemands leven en met behulp van woorden die ons eigen zijn, wordt vervangen door informatie die zagezegd ‘extiem’ is. Ten onrechte wordt gedacht dat deze informatie losstaat van de persoon die ernaar op zoek is. Het bovenbewuste weet heel veel over ons. Het krijgt voortdurend genoeg gegevens om ons te suggereren om op een bepaalde tijd naar bed te gaan, om ons aan te raden een bepaald boek te kopen – iets wat de algoritmen van Amazon heel goed doen – of om achterstallige berichten voor ons te schrijven.

De effectiviteit van dit uitbesteden staat niet ter discussie. Evident is dat het bovenbewustzijn soms relevanter is dan het menselijk bewustzijn. Wanneer er meer biometrische

sensoren op ons lichaam zijn geïnstalleerd, zoals de trend is van het transhumanisme² dat zoiets al doet voor bepaalde ziekten, zal ‘ons’ bovenbewustzijn – ‘ons’ tussen aanhalingstekens, omdat het gepersonaliseerd is – weet hebben van onze bloeddruk, ons niveau van koolhydraten, de werkuren die we zittend doorbrengen en nog allerlei andere parameters. Het systeem zal heel goed in staat zijn om ons de ‘juiste’ manier van leven aan te bevelen. En waarschijnlijk klopt dat ook: die manier van leven zal inderdaad ‘goed’ voor ons zijn. We hoeven niet paranoïde te worden en te denken dat deze aanbevelingen voor gedrag worden opgesteld door een vijandige instantie die ons wil controleren en tot slaaf wil maken. In onze democratieën zijn de dijken nog sterk genoeg om dit soort overheersing tegen te houden, anders dan in totalitaire regimes waar de machinoïde is samengesmolten met het ideaal van de modelburger. Sterker nog, wat is er beter voor een dwingend regime dan een individu dat bestuurd en gecontroleerd wordt door een bovenbewuste staat? Het probleem met een sterke macht is altijd de vrije wil. En dus ligt de oplossing in het onder controle krijgen van die wil zodat die niet langer vrij is.

Deze totalitaire wurggreep op het bewustzijn van mensen verspreidt zich in diverse autoritaire regimes waar camera’s, volgapparatuur en de dwangmatige herhaling die voortkomt uit de connectie met het bovenbewustzijn, een algoritmische dictatuur aan het vestigen is.³ Europa, waar de traditie van vrijheid springlevend is en meer dan ooit verdedigd moet worden, probeert zichzelf te beschermen tegen deze

2 Transhumanisme is de filosofische stroming die stelt dat technologie de levensduur, de cognitie en het welzijn van mensen verregaand kan verbeteren.

3 In de Volksrepubliek China omvat het dagelijks staatstoezicht van burgers onder meer koopgedrag, surfen op internet, berichten op sociale media, vervoer en verplaatsing, gedrag in de openbare ruimte en gezichtsherkenning.

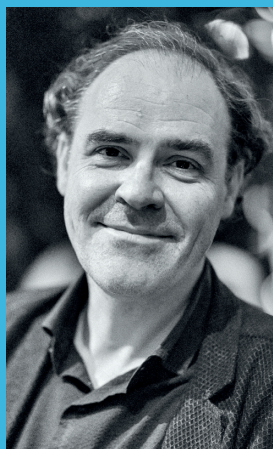
excessen. Er is hier geen sprake van systematische monitoring en het is belangrijk om de risico's niet te verwarren met een werkelijke situatie van 'digitaal totalitarisme'. Die dingen op één hoop gooien zou van weinig respect getuigen tegenover degenen die echt moeten lijden. Maar met dat voorbehoud blijft het wel zo dat er een beweging is van toenemende controle van het bovenbewuste over het bewustzijn. Dat bovenbewuste krijgt de gelegenheid zich te verspreiden door de voorliefde voor comfort, gemak en luiheid. Het is in zoverre niet totalitair dat het mogelijk is om er, tot op zekere hoogte, van af te komen – eerst door er kritiek op te leveren en vervolgens door een eigen manier van leven te kiezen. Feit blijft echter dat het bovenbewustzijn een bedreiging vormt voor de vrije wil, omdat het het bewustzijn transformeert door zich erin te nestelen via een reeks microkeuzes. In dit opzicht is het een digitose, een aandoening van de digitale wereld: de pathologie van een bewustzijn dat soms het risico loopt uit het oog te verliezen dat het goed is om geadviseerd te worden, maar dat het onwaardig is om intiem gecommandeerd te worden. Vermijden om een machinoïde te worden is een hele kunst, die alles te maken heeft met de cultuur van de 'zin'.

Onze omgang met het lot

We leven een nieuwe lotsbestemming. In het verleden werd het lot opgelegd door de natuur of door God, wat op hetzelfde neer kon komen. Mensen vochten tegen de slagen van het noodlot en beschermden zichzelf tegen klimatologische gevaren, maar ze wisten ook hoe ze stoïcijns moesten accepteren wat niet van hen afhing. De opstand tegen het noodlot hebben we te danken aan de moderniteit. Die

De vraag naar wat zinvol is, waart overal rond. De vraag om 'zin' lijkt nog belangrijker te zijn geworden dan het streven naar geluk. Maar waar gaat het ons om bij het zoeken naar zin en betekenis? En hoe vind je die in digitale tijden? Pascal Chabot laat zien hoe onze zoektocht naar zingeving flink is verstoord door nieuwe ontwikkelingen. We leven steeds meer in een 'bovenwereld' van internet, sociale media en kunstmatige intelligentie. De ziekten van de digitale maatschappij, waaronder burn-out, eco-angst en de stress van de informatietechnologie, worden als gevolg ook steeds zichtbaarder.

Wat betekent de zin van leven, werk en relaties? Hoe maken we onderscheid tussen wat goed en schadelijk is? En hoe kunnen we van zingeving een therapie voor de beschaving maken? Met filosofische diepgang geeft Pascal Chabot praktische en toegankelijke antwoorden.

© Denis Goldschmidt

PASCAL CHABOT (1973) is filosoof en doceert aan het Institut des hautes études des communications sociales (IHECS) in Brussel. Volgens Chabot kan filosofie geen genoegen nemen met een oud vocabulaire en met verwijzingen naar historische filosofische kopstukken. Hij introduceert nieuwe termen, in het bijzonder het concept van de 'digitose': een aandoening veroorzaakt door de digitale wereld.

